

MUNKİZİ MÜELLİFLERİNİN SELÇUKLULARLA İLGİLİ KAYITLARI

Prof. Dr. Ali SEVİM

Bu yazımızda *Selçuklu* vasalı olarak *Suriye*'de Şeyzer ve yörelerinde hükümrân olan *Munkizoğulları* ailesinden dört müellifin *Selçuklularla* ilgili kayıtları üzerinde duracağız. Ancak bu müelliflerin eserleri, bugün elimizde bulunmayıp, sözkonusu edeceğimiz kayıtlardan, XIII. yüzyıl *Haleb* tarihçisi Kemalüddin İbnü'l-Adim (1192-1260)'in *Bugyetü't-taleb fi Tarihi Haleb*¹ adlı biyografik eserine yaptığı nakiller vasıtasıyla haberdar oluyoruz.

Munkizi müelliflerinin birincisi, bu ailenin yaşça en büyüğü olan Ebu'l-Hasen Ali b. Mürşid (1095-1150), *Askalan* yakınlarında *Haçlılara* karşı yapılan çarpışmalar sırasında hayatını kaybetmiştir. Bugün elimizde bulunmayan eserinde, genellikle sözlü bilgiler yer almıştır. Bu kayıtlar şunlardır:

1- *Selçuklu* sultanı Alparslan'ın 1071 yılında, gerçekleşmeyen *Mısır* seferine giderken, tâbi olmasına rağmen kendisine karşı *Haleb*'i savunmaya kalkışan *Mirdast* emiri Mahmud'u, vasal olması sebebiyle pek ciddi olmayan kuşatması sırasında vukubulan olaylar, sultan ve veziri Nizamülmülk'ün emir Mahmud ile olan çeşitli nitelikteki ilişkileri ayrıntılı olarak anlatılıyor. Bu cümleden olarak Ebu'l Hasen'in, babası Mürşid'den, onun da Hemmâm b. Fazl'dan dinlediği "*Selçuklu* askerlerinin çadırları, *Mercüdâbık Mescidi*"nin kuzeyinden *Kınnesrin* köprüsüne kadar uzanıyordu. Geçtiği her yerde gördüğün çadır ve otağların içinde 'sanki sultan var' dersin. Bu çadırlar, onarlık gruplar halinde birbirlerine bitişik olarak *Fırat* ırmağı kıyılarına kadar uzanıyordu" şeklindeki ifadeleri, gerçekten ilginç ve hiçbir ilgili kaynakta yer almamaktadır. Ebu'l-Hasen'in kayıtları arasında, Alparslan'ın özel hayatıyla ilgili bir kayıt da yer almıştır. Bu kayıtların sözlü kay-

(1) Bu Eserin *Selçuklularla* ilgili bölümlerine ait *Arapça* metinlerin (Ankara 1976, TTK yay.) çevirisi, *Biyografilerle Selçuklular Tarihi* adıyla tarafımızdan yine *Türk Tarih Kurumu* yayınları (Ankara 1982) arasında yayımlanmıştır. Özellikle ilk yayında müellif ve eseri hakkında ayrıntılı bilgiler verilmiştir.

nakları olarak Ebu'l-Hasen'in babası Mürşid b. Ali, sonradan *Dımaşk* emiri olacak olan Tuğtekin, Hemmâm b. Fazl ve sonradan *Suriye ve Filistin Selçuklu* meliki Tutuş'un veziri olacak olan Ebu'n-Necm b. Bedî kaydedilmiştir².

2- Ebu'l-Hasen'in, *Malazgirt* savaşı hakkında verdiği bilgiler arasında ilginç kayıtlar vardır, şöyleki: Sultanın, *Bizans* imparatoru Romanos Diogenes'i karşılamak üzere, *Haleb*'den, kendisine ayak uydu-rabilen askerlerle birlikte çok süratli bir yürüyüşle *Doğu-Anadolu*'ya yöneldiği ve 13 bin askerini teftiş ettikten sonra *Ahlat* yakınlarında Romanos Diogenes ile, cuma namazını kıldıktan sonra ve dolayısıyla bütün *İslâm* aleminin bu sırada kendisinin zaferi için dua ettikleri sıralarda savaştığı, sultanın beraberinde doğanı ve av köpeği olduğu halde tutsak alınan ve huzuruna getirilen imparatora son derecede izzet, ikram, lütf ve ihsanlarda bulunduğu ve ona çok iyi bir şekilde davran-dığı, daha sonra onu, bir askeri birliğin koruması altında *İstanbul*'a gönderdiği bu kayıtlar arasında yer almıştır. Ayrıca sultanın; "niçin bu sefere çıktığı" sorusu üzerine tutsak imparatorun "*Rumların* başına ne geldiyse *Haleb* emiri Mahmud'un yüzünden geldiği, *Türklerin Rum'a* yürümelerine de yine onun sebep olduğu, bu yüzden de kendisinin *Haleb*'i almak istediği" şeklindeki cevabı da hiçbir kaynakta olmayan kayıtlar arasındadır³.

3- Ebu'l-Hasen Ali'nin kayıtları arasında: *Selçuklu* vasalı *Mirdasi* emiri Nasr'ın, müttefiki durumunda bulunan ve bu sebeple *Haleb* de oturan Haroğlu Harun'un *Türkmen* askerlerini yağma edip kadın-larına saldırmaları üzerine, bir *Türkmen* askerinin attığı okla öldürülme-si sonucunda *Munkizi* emirlerinden Ebu'l-Hasen Sedidülmülk'ün çabalalarıyla kardeşi Sâbık'ın *Haleb Mirdâsi* tahtına çıkarılması, özellikle *Kilâboğulları* kabilesinin *Haleb* ve yörelerine saldırıları ve buna karşı Sedidülmülk'ün önlemleri ve nihayet *Selçuklu* vasalı *Musul Ukayloğulları* emiri Şerefüddeve Müslim'in, sultan Melikşah'tan aldığı bir menşurla *Haleb* yönetimini eline alması ve dolayısıyla buradaki *Mirdasogulları* ailesinin hükümranlığının sona ermesi, yine ayrıntılı ola-

(2) *Buğye* (A. Sevim yay.), metin, s. 27-29.

Sultan Alparslan'ın *Mısır* seferi dolayısıyla gittiği *Haleb* ve yörelerindeki faaliyetleri hakkında bk. A. Sevim. *Suriye ve Filistin Selçuklular: Tarihi* (Ankara 1983, TTK. yay.), s. 56-62; ayrıca bk. *Buğye*, s. 43

(3) *Buğye*, s. 25-27

Bu kayıtları krş. *İslâmî Kaynaklarına göre Malazgirt Savaşı* (Metin, tercüme ve notlarla yay. F. Sümer-A. Sevim, Ankara 1971, TTK. yay.)

rak anlatılıyor⁴. Ebu'l-Hasen Ali, bu kayıtlarda, babası Mürşid'in kendisine anlattıkları, rivayetleri nakletmiştir.

4- Ebu'l-Hasen Ali, yine babası Mürşid'in sözlü rivayetinden naklen *Selçuklu* veziri Nizamülmülk hakkındaki kayıtlarında, "onun başkent *İsfahan*'da dört karısı ve dolayısıyla dört evinin bulunduğu, bu evlerden hangisinde toplantı yapılacaksa orada vezirin yakın arkadaşlarına veya çok önem ve değer verdiği kimselere özel yemekler hazırlattığı, bu yemekler arasında on adet koyundan kavurma ve on kâse helvanın bulunduğu" kaydedilmiştir. Yine Ebu'l-Hasen'in, babasından naklen vezir hakkındaki bir başka rivayette ise, Nizamülmülk'ün, ihtiyarlık ve takatsizliği sebebiyle bir mahfede taşınmakta olduğu bir sırada 13 Ekim 1092'de *Bağdad*'da bir batını tarafından yaralandığı (diğer ilgili kaynaklar onun, *Irak*'a gelirken *Nihavend* yakınlarındaki *Sihne*'de öldürüldüğü belirtilir) ve buradaki evine götürüldüğü, daha sonra sultan Melikşah'ın, onu ziyaret ettiği sırada, kendisine yapılan bu suikastın, sultanın emriyle yapıldığına inanan vezirin, "Ey Âlemin sultanı, babanın ve senin devlet işlerini yürütmekten dolayı yaşlandım. Beni vezirlikten uzaklaştırsaydın da bana bu suikastın yapılmasını emretmeseydin" şeklindeki sözlerine karşılık, koynunda taşıdığı *Kur'an-ı Kerim*'i çıkarıp, böyle bir emri aslâ vermediği ve bundan aslâ haberdar olmadığı hususunda ant içen sultanın, "Ben, böyle bir teşebbüse nasıl razı olur, reva görürüm. Oysaki sen, benim devletimin bereketisin ve babam yerindesin" şeklindeki cevabı kaydedilmiştir ki⁵, bu kayıtlar, hiçbir ilgili kaynakta yer almamaktadır.

5- Ebu'l-Hasen Ali, güvenilir kimselerden dinlediğini belirttiği sultan Melikşah'ın *Hazine Nâzırı* Ebu'l-Ganâim Tâcülmülk Merzban b. Husrev hakkındaki kayıtlarında, onun, vezir Nizamülmülk'ün öldürülmesinde başlıca rolü oynadığı kanaatıyla, vezirin 7 bin hassa askeri tarafından parça parça edilip yüzülen derisine konulmak suretiyle öldürüldüğü zikredilmiştir⁶. Bu kayıtlar, onun, Nizamülmülk hakkında verdiği bilgilerle kısmen bir benzerlik göstermekte ve bir bütün oluşturmaktadır⁷.

6- Ebu'l-Hasen Ali, *Haleb 'Selçuklu* valisi Kasimüddeve Aksungur hakkındaki kayıtlarında, "sultan Melikşah'ın *Bağdad*'da avlan-

(4) *Bugye*, s. 44-57.

Bu konuların ayrıntıları için bk. *Suriye ve Filistin Selçukluları* s. 35-47, 102-103.

(5) *Bugye*, s. 84, 88-89

(6) Aynı eser, s. 95-96

(7) Krş. aynı eser, "*Nizamülmülk*" mad., s. 59-94

makta iken kendisini ziyarète gelen kardeşi *Suriye ve Filistin Selçuklu* meliki Tâcüddevle Tutuş'u görünce atından inip onu karşıladığı, esasında bir sultan olarak onun, atından inmemesinin gerektiği, ayrıca, bu esnada *Bağdad*'a gelip sultanın huzuruna çıkan Aksungur ile Tutuş arasındaki ilginç münakaşaya müdahale eden Melikşah'ın kardeşinden yana çıktığı" anlatılıyor. Yine Aksungur hakkında verilen bilgiler arasında, Melikşah'ın ölümü (1092) üzerine, taht mücadelesine başlayan Tutuş ile, saltanatın diğer müddeisi Berkyaruk tarafına geçip onun adına, *Haleb*'e gelip yeniden yönetimi eline alan Aksungur arasında yapılan savaş ve Aksungur'un tutsak alınıp öldürülmesi olayı, bu sırada Tutuş'un hizmetinde bulunan görgü tanığı Rûmî b. Vehb'in ayrıntılı ve hiçbir ilgili kaynakta yer almayan ilginç sözleri⁸ zikredilmektedir.

Munkizî müelliflerinden ikincisi, *Kitabü'l-İtibar*⁹ müellifi Müeyyidüddeve Ebu'l-Muzaffer Usâme b. Mürşid (1095-1188)'dir. İbnü'l-Adîm, Usâme'nin bugün bize kadar gelmemiş olan bir eserini bizzat görüp ondan nakiller yapmamış, ancak, Ebu'l-Hasen Muhammed b. Ebû Câfer, Ebû Muhammed b. Abdullah el-Esedî ve Ebu'l-Hasen Muhammed b. Ahmed el-Fenekî adlı kimseler aracılığıyla bu eserdeki kayıtlardan haberdar olmuştur. Usâme'nin kayıtları arasında, *Haleb Selçuklu* meliki Rıdvan'ın atabeği ve babalığı Cenahüddevle Hüseyin'in ondan ayrılıp daha önce, kendisine Tutuş tarafından ıktâ edilen *Humus*'a çekilerek orada yine *Selçuklulara* tâbi küçük bir beylik kurduğu, fakat 1 Mayıs 1108'de sûfi kılığındaki üç *batını* fedaisi tarafından cuma namazı sırasında hançerlenerek öldürüldüğü zikredilmekte, daha sonra *Haçlı* işgalinden endişe eden halkın müracaatı üzerine *Dimaşk Selçuklu* meliki Dukak'ın gelip şehri teslim alarak *Dimaşk* melikliğine bağlaması anlatılıyor¹⁰. Bu kayıtlar, diğer ilgili kaynaklardakilerden (İbnü'l-Esir, İbn Asâkir vs. gibi) pek farklı ve ayrıntılı değildir.

(8) *Bugye*, s. 104-107

Ebu'l-Hasen'in buradaki kayıtları hakkında İbnü'l-Adîm, geniş eleştirilerde bulunmuştur (Bk. *Bugye*, s. 106-107)

Bütün bu konuların ayrıntısı hakkında bk. *Suriye ve Filistin Selçukluları*, s. 137 vd.

(9) Genellikle müellifin (Hayatı hakkında bk. R. Şeşen, *İA*. "Usâme b. Munkiz" mad.) hatıralarını kapsayan bu eser, Derenbourg (Paris 1886) ve Ph. Hitti (Princeton 1930) tarafından iki kez yayınlanmıştır; ayrıca *Fransızca, Almanca, İngilizce ve Rusçaya* çevirileri yapılmıştır (Bk. R. Şeşen, göst., yer).

(10) *Bugye*, s. 122, Krş. Aynı eser "*Rıdvan b. Tutuş*" mad., s. 138 vd.; ayrıca tafsilat için bk. *Suriye de Filistin Selçukluları*, s. 173 vd.

Usâme'nin *Efâmiye* ve yöreleri emîri *Selçuklu* vasalı Halef b. Mülâib hakkındaki kayıtları arasında, İbn Mülâib'in, yine *Selçuklu* vasalı *Selemiyye* emîri Hâşimi ailesinden Şerif İbrahim ve ailesine karşı giriştiği tenkil hareketi üzerine, bu ailenin halife ve sultan Melikşah nezdinde şikâyette bulunması sonucunda, sultanın buyruğuyla, Tutuş ile Aksungur, Bozan ve Yağısıyan'ın birlikte yürüttükleri tedip hareketi sonucunda, İbn Mülâib'in tutsak alınıp sultana *İsfahan*'a gönderilmesi ve hapsi, sultanın ölümü (1092) üzerine de karısının onu serbest bırakması, hikâye edildikten sonra İbn Mülâib'in, *Efâmiye'deki bâtinilerle* işbirliği yaparak *Efâmiye'ye* gelen *Haleb bâtını* fedailerini tarafından öldürülmesi (1 Şubat 1106) zikredilmiştir ki¹¹, bunlar, diğer ilgili kaynağdakileri tamamlamak suretiyle bir bütün oluşturmaktadır.

Usâme'nin, *Selçuklu* vezirlerinden Hüseyin b. Ali et-Tuğraî hakkındaki önemsiz bir kaydından¹² başka, *Haleb* kalesi kumandanı Sâlim b. Mâmîk hakkındaki kayıtlarda ise, *Musul* emîri Şerefüddeve Müslîm'in *Türkiye Selçuklu* hükümdarı Süleymanşah'la yaptığı savaşta (20 Haziran 1085) öldürülmesinden biraz önce, Sâim'e "*Haleb* kalesini sultan Melikşah'tan başka hiç kimseye teslim etme" şeklindeki vasiyeti ve bunun Sâlim tarafından ısrarla yerine getirilmesi ve sultanın teslim aldığı *Haleb* kalesine karşılık kendisine *Câber* kalesini vermesi, zikrediliyor¹³ ki, bu kayıtlar, diğer kaynaklardaki kayıtlara oranla ancak kısmî bir yenilik taşımaktadır.

Munkizî ailesinin üçüncü müellifi Ebu'l-Mugis Munkiz b. Mürşid, XI. yüzyılın ortalarında yaşamış olan *Maarrelî* Ebû Galib Hemmâm b. Ali el-Mühezzeb'in bugün elimizde bulunmayan ve bu sebeple niteliği hakkında bir bilgiye sahip olmadığımız (ancak onu, İbnü'l-Adîm ve Yakut el-Hamavî'nin nakilleriyle tanıyabiliyoruz) kayıp eserinin bir zeylini oluşturan ve bize kadar erişmeyen bir tarih kaleme almıştır. Munkiz'in Cenahüddeve Hüseyin hakkındaki kayıtları arasında, onun *Humus*'ta, melik Rıdvan'ın hizmetinde bulunan Ebû Tahir es-Saig tarafından bir suikast sonucunda öldürülmesi üzerine yerine, memlükü Karaca adlı bir emîrin geçtiği zikrediliyor ki, bu kayıt, *el-Kâmil'deki*¹⁴ kayıtlardan daha fazla bir yenilik ve tafsilât taşımamaktadır¹⁵.

(11) *Bugye*, s. 126-127.

Bu konuda tafsilat için bk. *Suriye ve Filistin Selçukluları*, s. 132 vd.

(12) *Bugye*, s. 114.

(13) *Bugye*, s. 203.

Bu konuda tafsilat için bk. *Suriye ve Filistin Selçukluları*, s. 128-129.

(14) *el-Kâmil*..., X, s. 247, 373, 493.

(15) *Bugye*, s. 123.

Munkiz'in Halef b. Mülâib hakkındaki kayıtları arasında ise, yolkesicilik ve müsadere yapmakta olan Halef'in, sultan Melikşah'ın emriyle Tutuş, Aksungur, Bozan ve Yağısıyan'ın tedip harekâtı, diğer kaynaklara oranla biraz daha değişik bir şekilde zikrediliyor (Meselâ, kuşatmadan önce, Bozan'ın İbn Mülâib'e bir elçi göndermesi vs...)16. Daha sonraki bir kayıta da Aksungur'un, yönetimi İbn Mülâib'e ait olan *Efâmiye* kalesini alıp, bu kayıtların müellifi Munkiz'in amcası Ebu'l-Murhef Nasr'a vermesi zikredilmiştir17. Munkiz'in yine Halef b. Mülâib hakkındaki başka bir kaydında da *Mısır*'a giden İbn Mülâib'in, bir kısım *Efâmiyeli*'nin ricası üzerine, emîrül-cüyüş el-Efdal'ın muhalefetine rağmen, yeniden *Efâmiye* kalesine atanması, sözkonusu ediliyor ki, bu rivayet, ilgili hiçbir kaynakta bulunmamaktadır18.

Kayıtlardan bahsettiğimiz Munkizî müelliflerinin sonuncusu ve yukarıda adı geçen Usâme'nin oğlu Ebu'l-Fevâris el-Adud Murhef'tir. Bu müellif, özel bir tarihî eser kaleme almayıp birtakım tarihî olaylarla ilgili olarak muhtasar bir şekilde notlar tutmuştur. İbnü'l-Adîm bizzat *Kahire*'de, Ebu'l-Fevâris'in kendi elyazısıyla yazılmış olan bu notları elde etmiştir. Babası Usâme'nin, kayıp eserinden veya notlarından özetler halinde notlar aldığı tarafımızdan tespit edilen19 Murhef, daha başka eserlerden de notlar derlemiştir. Bu notlardaki kayıtlar arasında, Nizamülmülk'ün bir şiiri20, *Humus* emîri Cenahüdevle Hüseyin'in öldürülmesi olayı21, Halef b. Mülâib'in *batını* taraftarı kadı İbn Kınıc (Ebul-feth) ile birlikte *Efâmiyeli batını* fedailerini tarafından öldürülmesi22, *Dimaşk Türk Böriler* ailesinden İsmail b. Böri haklarındaki rivayetleri23, XI. yüzyıl müelliflerinden Ebû Galib Abdülvâhid b. Husayn'ın düstûr şeklinde düzenlenmiş olan eserlerindeki24 aynı nitelikteki kayıtların yer aldığı, *Menbic* ve yöreleri emîri Hassân b. Gümüşb. Gümüştekin et-Türkî ve kardeşi İsa'nın, *Artuklu Belek* ve *Haçlı* başbuğlarından Joscelin ile olan çeşitli ilişkileri hakkında, diğer kay-

(16) Aynı eser, s. 125-126.

(17) Aynı eser, s. 126.

(18) Aynı eser, s. 128-129.

(19) Aynı eser, s. 46-47.

(20) Aynı eser, s. 63.

(21) Aynı eser, s. 123.

(22) Aynı eser, s. 131.

(23) Aynı eser, s. 222-223.

(24) Bu eser ve müellifi hakkında bk. Bugye, s. 35.

naklardaki kayıtlara oranla pek yenilik-getirmeyen birtakım bilgiler²⁵ yer almıştır.

Sonuç olarak ifade edilebilir ki, Ebu'l-Fevâris Murhef dışındaki üç Munkizî müellifinin, *Selçuklular* tarihi hakkındaki kayıtları, büyük bir çoğunlukla, diğer ilgili kaynaklarda yer almamakta, bu itibarla *Selçuklular* tarihinin daha çok aydınlığa kavuşmasına yardımcı olmaktadır.

(25) *Bugye*, s. 274.

Bu olay hakkında bk. M.H. Yinanç, İA. "Belek" mad.